

Yetişkinlerin Tevekküle Yönelik Algılarının Metaforlar Aracılığıyla Belirlenmesi: Kültürlerarası Bir Araştırma

Determining Adults' Perceptions of Tawakkul Through Metaphors:
A Cross-Cultural Research

Esra İRK

Dr. Arş. Gör. | Dr. Res. Asst.
Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Din Psikolojisi
Pamukkale University, Faculty of Theology
Psychology of Religion
Denizli, Türkiye
eirk@pau.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0607-9210>

Mükerrem Saliha KARS

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Bilim Uzmanı | M.A.
Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences
Bursa, Türkiye
saliha.kars@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0538-1178>

Armin JASAREVİC

Bilim Uzmanı | M.A.
Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences
Bursa, Türkiye
jasarevic.armin@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-1500-7032>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received: 07.08.2024
Kabul Tarihi | Accepted: 18.11.2024
Yayın Tarihi | Published: 30.12.2024

Atıf | Cite As

İrk, Esra vd. "Yetişkinlerin Tevekküle Yönelik Algılarının Metaforlar Aracılığıyla Belirlenmesi: Kültürlerarası Bir Araştırma". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/2 (2024), 784-808. <https://doi.org/10.14395/hid.1528639>

Yazar Katkı Oranları:

Araştırmanın Tasarımı: Yazar-1 (%50) Yazar-2 (%35) Yazar-3 (%15)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%25) Yazar-2 (%25) Yazar-3 (%50)
Araştırma-Veri Analizi-Doğrulama: Yazar-1 (%40) Yazar-2 (%40) Yazar-3 (%20)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50) Yazar-2 (%25) Yazar-3 (%25)
Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi: Yazar-1 (%35) Yazar-2 (%35) Yazar-3 (%30)

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışma için etik kurul izni, Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 26.01.2024 tarih ve 19 sayılı kararı ile alınmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Yazarlar bu makalenin hazırlanma sürecinin hiç bir aşamasında yapay zekadan faydalanılmadığını; bu konuda tüm sorumluluğun kendilerine(kendilerine) ait olduğunu beyan etmektedir.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contribution Rates:

Conceptualization: Author-1 (%50) Author-2 (%35) Author 3 (%15)
Data Curation: Author-1 (%25) Author-2 (%25) Author 3 (%50)
Investigation-Analysis-Validation: Author-1 (%40) Author-2 (%40) Author 3 (%20)
Writing: Author-1 (%50) Author-2 (%25) Author 3 (%25)
Writing-Review & Editing: Author-1 (%35) Author-2 (%35) Author 3 (%30)

Review: Single anonymized - Two internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two external double-blind peer review.

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: Ethics committee permission for this study was received by the decision of Bursa Uludag University Research Ethics Committee dated 26.01.2024 and numbered 33. It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: The authors declares that artificial intelligence was not utilized at any stage of the preparation process of this article and accepts full responsibility in this regard.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4

Determining Adults' Perceptions of Tawakkul Through Metaphors: A Cross-Cultural Research

Abstract

As a fundamental concept of religious tradition and culture, tawakkul is an expression of deep faith and trust in Allah. In tawakkul, there is a powerful and effective Creator at the center of everything. It is accepted that He has control and authority over all beings. Therefore, the literature highlights the close relationship between tawakkul, faith, and tawhid. On the other hand, while it is accepted that Allah is the sole determinant in the act of tawakkul, this does not imply an attitude that excludes or postpones individual's efforts. There is a framework in which the individual assumes functional roles, engaging both mental and practical processes. Tawakkul provides a privileged area for strong positive emotions that enrich the individual's spiritual world. By fostering various emotional experiences, it serves as a protective factor, reducing negative internal experiences by providing an optimum level of well-being. Since it includes being content with Allah's distribution, decree and will, it also facilitates psycho-social adaptation. From this aspect tawakkul is seen as one of the factors that most strongly affects the individual's emotional and motivational dynamics. It makes a constructive and constructive contribution to the human-human and human-Allah relationship. Therefore, understanding the nature of the effect of tawakkul is very important for every age group. In the relevant literature, there are both theoretical and empirical studies on the concept of tawakkul; however, no study has been found that examines the concept of tawakkul through metaphors. Therefore, this study is expected to contribute to the gap in the literature and guide other studies on the topic.

This main purpose of the research is to reveal the perceptions of adults regarding the concept of tawakkul through metaphors. The study group consists of a total of 237 participants aged 20-70, residing in different cities of Turkey and Bosnia and Herzegovina. 116 (%49) of the participants in the study are female and 121 (%51) are male. The metaphor technique, grounded in the phenomenological design, one of the qualitative research methods, was used in the study. A semi-structured survey form was preferred as the data collection method. Data were collected through online and face-to-face surveys conducted via Google Form. The survey form used in the study has two parts. The first section contains a 4-item personal information form aimed at revealing the demographic characteristics of the participants. The second part includes a question prompting the adult participants to produce metaphors to reveal their perceptions of the concept of tawakkul. In the second part, the participants were asked the question, "If you were to compare tawakkul to an image, what would it be like?" and were asked to complete the gaps in the sentence, "Tawakkul is similar to....(metaphor), because....(metaphor reason)..." MAXQDA 24 program was used in the analysis of the obtained data and the content analysis technique was used. At the end of the research, it was found that 119 different metaphors were produced by 237 participants. Three themes were created based on the metaphors related to the concept of tawakkul: These themes are "religious dimension of tawakkul", "psychological dimension of tawakkul" and "relational dimension of tawakkul". Two codes were created for the theme of religious dimension of tawakkul (%38): Divine power and personal liability. The metaphors collected under this code emphasized Allah's guiding, controlling and determining position in all matters. In addition, passive behavior patterns were negated in the process of tawakkul; reference was made to variables such as perseverance, effort and determination that give an active role to the individual. Three codes were created for the theme of psychological dimension of tawakkul (%58.2). These codes are psychological relief, positive expectation and acceptance and adaptation. With these metaphors, it has been expressed that tawakkul helps reduce psychological tension, increases feelings of hope and optimism, and allows for healthy reflexes and reactions to unexpected negative developments. A single code called divine love and fear (%3,8) was created for the theme of the relational dimension of tawakkul. In these metaphors, tawakkul is considered an experience that reflects the balance between divine love and fear. In the study, it was determined that participants in both countries attributed a positive value to tawakkul, pointed out its cognitive and psychological background, and emphasized its constructive and dynamic aspect. It was found that the participants from both countries had a largely similar perception of tawakkul. However, it was also discovered that Bosnian participants developed unique metaphors related to the relational dimension of tawakkul.

Keywords: Psychology of Religion, Metaphor, Tawakkul, Intercultural, Adult.

Yetişkinlerin Tevekküle Yönelik Algılarının Metaforlar Aracılığıyla Belirlenmesi: Kültürlerarası Bir Araştırma

Öz

Dinî gelenek ve kültürün temel kavramlarından birisi olan tevekkül, Allah'a olan derin inanç ve güvenin bir ifadesidir. Tevekkülde her şeyin merkezinde güçlü ve etkin bir Yaraticı'nın varlığı bulunur. O'nun bütün varlıklar üzerinde tasarruf ve yetki sahibi olduğu kabul edilir. Bu yüzden literatürde tevekkülle iman ve tevhid arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekilmiştir. Diğer yandan tevekkül eyleminde yegâne belirleyicinin Allah olduğu kabul

edilmekle birlikte bireyin çabasını dışlayan yahut öteleyen bir tutuma yer verilmez. Bireyin fonksiyonel roller üstlendiği, zihni ve fiili süreçlerinin devreye girdiği bir yapılanma söz konusudur. Tevekkül, bireyin ruhsal dünyasını zenginleştiren güçlü olumlu duygular için ayrıcalıklı bir alan sağlamaktadır. Çeşitli duygusal deneyimlere zemin hazırlayan tevekkül, optimum iyilik seviyesi sağlayarak olumsuz içsel deneyimlere karşı koruyucu bir faktör olarak işlev görmektedir. Allah'ın taksimine, takdirine ve iradesine râzı olmayı kapsadığı için psiko-sosyal uyumu da kolaylaştırmaktadır. Bu açıdan tevekkül, sağlıklı bir savunma mekanizması olarak görülmektedir. Çok boyutlu bir kavram olan tevekkül, bireyin duygu ve motivasyon dinamiklerini en güçlü şekilde etkileyen faktörlerden birisidir. İnsan-insan ve insan-Allah ilişkilerinde de inşa edici ve yapıcı bir katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Bu yüzden tevekkülün oluşturduğu etkinin niteliğini kavramak her yaş grubu için oldukça önem arz etmektedir. İlgili literatüre bakıldığında tevekkül kavramını konu edinen teorik ve ampirik düzeyde çalışmalar bulunmakla birlikte tevekkül kavramını metaforlar yoluyla inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın, literatürdeki boşluğa katkı sağlayacağı ve konuyla ilgili yapılan başka araştırmalara yön vereceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı, yetişkinlerin tevekkül kavramına ilişkin sahip oldukları algıları metaforlar aracılığıyla ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'nin ve Bosna Hersek'in farklı şehirlerinde ikamet eden 20-70 yaş aralığındaki toplam 237 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların 116'sı (%49) kadın, 121'i (%51) erkeklerden meydana gelmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim desenine dayanan metafor tekniği kullanılmıştır. Bilgi toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış bir form tercih edilmiştir. Araştırmada kullanılan form, iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda katılımcıların demografik özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlayan 4 maddelik kişisel bilgi formu yer almaktadır. İkinci kısımda katılımcılara "Tevekkülü bir imgeye benzetecek olsanız neye benzetirsiniz?" sorusu sorularak "Tevekkül... (metafor) benzer, çünkü... (metafor sebebi)...", cümlesindeki boşlukları tamamlamaları istenmiştir. Veriler, online (Google Forms aracılığıyla) ve yüz yüze olmak üzere iki farklı teknikle toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde MAXQDA 24 programı kullanılmış ve içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma sonunda 237 katılımcı tarafından 119 farklı metafor üretildiği bulgulanmıştır. Tevekkül kavramına ilişkin üretilen metaforlarla ilgili "tevekkülün dinî boyutu", "tevekkülün psikolojik boyutu" ve "tevekkülün ilişkisel boyutu" olmak üzere 3 tema oluşturulmuştur. Tevekkülün dinî boyutu temasına (%38) ait 2 kod oluşturulmuştur: İlâhî güç ve kişisel sorumluluk. Bu kod altında toplanan metaforlarla Allah'ın tüm işleri yönlendirici, denetleyici ve belirleyici bir konumda olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca tevekkül sürecinde edilgen davranış kalıpları olumsuzlanmış; azim, çaba, kararlılık gibi bireye aktif rol yükleyen değişkenlere atıf yapılmıştır. Tevekkülün psikolojik boyutu temasına (%58,2) ait olarak 3 kod oluşturulmuştur. Bu kodlar; psikolojik rahatlama, pozitif beklentiyle kabul ve uyumdur. Bu metaforlarla, tevekkülün psiko-sosyal gerilimleri azaltmada fayda sağladığı; ümit, umut, iyimserlik duygularını arttırdığı ve beklenmedik olumsuz gelişmelere karşı sağlıklı refleks ve tepkilere izin verdiği ifade edilmiştir. Tevekkülün ilişkisel boyutunun incelendiği temada ise "İlâhî Sevgi ve Korku" adlı (%3,8) tek kod oluşturulmuştur. Bu metaforlarda tevekkül, ilâhî aşk ve korku arasındaki dengeyi yansıtan bir deneyim olarak ele alınmıştır. Araştırmada her iki ülkedeki katılımcıların tevekküle pozitif bir değer yükledikleri, tevekkülün bilişsel ve psikolojik arka planına işaret ettikleri, yapıcı ve dinamik yönünü vurguladıkları saptanmıştır. Her iki ülkedeki katılımcıların tevekkülü algılama biçimlerinin büyük ölçüde benzer olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte Bosnalı katılımcıların tevekkülün ilişkisel boyutuna yönelik özgün metaforlar geliştirdikleri bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Metafor, Tevekkül, Kültürlerarası, Yetişkin.

Giriş

Tevekkül, işlerin tamamını Allah'a havale etme ve tüm durumlarda O'na güvenip dayanma anlamına gelen dinî bir kavramdır. Kişinin işlerini yürütürken gerekli çabayı gösterip olası tedbirleri almasını ve işin sonucunu Allah'a bırakmasını gerekli kılar.¹ Üç mertebeden oluşan tevekkülün ilk mertebesi güven, ikinci mertebesi itaat, üçüncü mertebesi ise teslim ve rızadır.² Diğer bir ifadeyle kişinin, kendisini her durumda Allah'ın iradesine ve takdirine teslim ederek O'ndan geleni kabul etmesidir. Bu, aynı zamanda, tevekkülün özünü oluşturmaktadır.³ Dinî geleneğin en belirgin tezahürlerinden biri olan tevekkülde, pasif ve savunmacı bir tavır yerine etkin ve dinamik bir davranış kalıbı ortaya konulmaktadır. Ancak nihaî karar verici ve belirleyici olanın Yaratıcı olduğuna da açıkça vurgu yapılmaktadır.

İlâhî olanla pozitif yönde ilişki kurmayı sağlayan tevekkül, stresle başa çıkmada önemli bir manevî destek sunan ve insan psikolojisine sükûnet kazandıran psikolojik bir yapı olarak öne

¹ Fahreddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 7/164.

² Kinalızade Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî: Ahlâk İlmi* (İstanbul: Tercüman 1001 Eser Yayınları, ts.), 117.

³ Mustafa Çağrırcı, "Tevekkül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41/2.

çıkılmaktadır.⁴ Bu kavram, dinî bir terim olmanın ötesinde, bireyin psikolojik dayanıklılığını ve içsel huzurunu artıran güçlü bir manevî mekanizma olarak değerlendirilebilir. Zira güven ve inanç kavramları ekseninde Allah ile kurulan ilişki, psiko-sosyal düzeyde yaşanan gerilimleri azaltmakta ve gizli içsel kuvvetlerin harekete geçmesine izin vermektedir. Bu doğrultuda kaygı, tahammülsüzlük, kötümserlik gibi duygular daha az düzeyde deneyimlenmektedir. Dolayısıyla tevekkülün insan-insan ve insan-Allah ilişkisinde yapıcı, inşa edici ve bütünleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Bu yüzden tevekkülün etkisini ve algılanışını kavramak her yaş dönemi için oldukça önem arz etmektedir.

Alanyazın incelendiğinde tevbe,⁵ din,⁶ Kur'an-ı Kerim,⁷ Hz. Peygamber⁸ algısına yönelik çeşitli metafor çalışmalarının bulunduğu görülmektedir. Tevekkül kavramı üzerine ise teorik ve ampirik düzeyde araştırmalar⁹ mevcut olmakla birlikte tevekkülün nasıl algılandığına ve bu algının altında yatan anlamların neler olduğuna ilişkin metaforlar yoluyla yapılmış bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada hem Bosna Hersek hem de Türkiye'de ikamet eden 20-70 yaş aralığındaki bireylerin tevekkül kavramını nasıl algıladıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Dinî gelenekte önemli bir değere sahip olan tevekkül kavramını inceleyen bu araştırmanın hem metodolojik hem de kültürlerarası açıdan özgün bir değere sahip olduğu iddia edilebilir. Metafor kullanımı, tevekkülün yalnızca teorik ya da ampirik düzeyde incelenmesinin ötesine geçerek, bu kavramın bireylerin zihinlerinde ve kültürel çerçevelerinde nasıl şekillendiğini ve deneyimlendiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, tevekkül kavramının kültürlerarası benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarak, bu kavramın kültürel ve dinî bağlamda nasıl bir anlam kazandığına yönelik katkıda bulunabilir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Dinî Açıdan Tevekkül

Sözlükte "Allah'a güvenmek" anlamındaki "vekl" kökünden türeyen tevekkül, işi üzerine alma, teslim olma, birine güvence verme, birine işini havale etme, yapamadığını başkasına yaptırma, ona güvenme, bırakma, devretme, emanet etme anlamlarına gelmektedir.¹⁰ İstilahta ise tevekkül, bir sonuca ulaşmak için gerekli tedbirleri aldıktan ve şartları eksiksiz bir şekilde yerine getirdikten sonra o neticenin elde edilmesini Allah'tan beklemek ve bilmek şeklinde tarif edilmektedir.¹¹ Tevekkül, sebeplere sarılmak, ancak sebepler yerine Yaradan'a güvenmek ve her şeyi yalnız

⁴ Kasım Karataş-Mustafa Baloğlu, "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 112.

⁵ Esra İrk vd., "Üniversite Öğrencilerinin Tevbe Algısına Yönelik Metaforik Bir Araştırma", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (2024), 133-160.

⁶ Ramazan Yıldırım-Ahmet Ali Gazel, "Ortaokul Öğrencilerinin Din Kavramına İlişkin Algılarının Metaforlar Aracılığıyla Belirlenmesi", *Journal of Theoretical Educational Science* 11/1 (2018), 30-57.

⁷ Abdullah Dağcı-Saffet Kartopu, "Üniversite Öğrencilerinin Kur'an-ı Kerim'e Yönelik Algıları: Müslüman-Türk Örnekleme Üzerine Metaforik Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2017), 235-253.

⁸ Saffet Kartopu-Abdullah Dağcı, "Üniversite Öğrencilerinin Hz. Muhammed'e Yönelik Algıları: Metaforik Bir Araştırma", *The Journal of Academic Social Science Studies* 4/34 (2015), 217-235.

⁹ Meryem Şahin, *Dini Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep ve Sonuçları Üzerine Araştırma* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Lisans Tezi, 2018); Edanur Terzibali Törenek, *Tevekkül, Yaşam Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Berra Çakır, *Manevi Danışmanlık Açısından Algılanan Stres, Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Tevekkül Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023); Fatih Kandemir, "Tevekkülün Ne'liği Üzerine (Din Psikolojik Bir Yaklaşım)", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/21 (2022), 65-82; Fatih Kandemir, "Tevekkülün Fonksiyonelliği Üzerine (Din Psikolojik Bir Yaklaşım)" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/1 (2022), 121-134.

¹⁰ Çağrı, "Tevekkül", 41/1; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 23; Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 1009.

¹¹ Muhammed b. İbrahim Kelâbâzi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 166; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 658; Ahmed Ferid, *Bistro More Suptilnosti i Pobožnosti* (Novi Pazar: El Kelimeh, 2011), 230.

Allah'tan beklemektir.¹² Tevekkül eden kimsenin durumu, yüksek bir yerden aşağı inmek isteyip sağlam bir ipe tutunarak kendisi için önlem alan birine benzetilmektedir.¹³ Tevekkül eden bir kimse, eşyayı ve varlıkları, kendi başına hükmedici, yaratıcı, fayda ve zarar verici olarak görmez. Mutlak güç sahibinin Allah olduğunu bilir. Bununla birlikte Yaratıcı, evrendeki işleri insanlar ve diğer varlıklar için belirlediği birtakım sebeplerle düzenlemektedir. Elbette hakiki şekilde tevekkül edenler, sağlıklı bir insanın ilaçların derdine düşmediği gibi ihtiyacını görececek şeylerin derdine düşmezler. Ancak onlar, bir sıkıntı veya zorlukla karşılaşma ihtimaline karşı önceden tedbirlerini alırlar. Bu, sağlıklı olan bir kimsenin hasta olmamak için sağlığına dikkat etmesine benzer.¹⁴ Tasavvufta ise tevekkül, bir makam ve hâl olarak kabul edilir. Sûfilere göre tevekkülün birçok çeşidi ve mertebesi vardır. Onların tevekküle dair tanımları bu çeşit ve mertebelerle ilgilidir.¹⁵ Sûfî gelenekte tevekkül, renkli ve zengin bir içerik taşır. Bununla birlikte tevekkülün inanç ve güven üzerine inşa edildiği hususunda sûfîlerin görüş birliği içinde olduğu söylenebilir.¹⁶

Kalbe ait bir hâl olan tevekkül, tevhide ve Allah'ın lütuf ve ihsanının pek çok olduğuna iman etmekle ortaya çıkar. Tevhidin üçüncü derecesinde yer alan tevekkül, bir yaratanın her şeyi yarattığını görmek, her işin tek bir fâil tarafından yapıldığını, başka kimsenin hiçbir şey yapmadığını idrak etmektir.¹⁷ İnsanın acizliğinin ve yetersizliğinin farkında olarak en yüce kudrete dayanmasıdır.¹⁸ Tevekkül, kendisine tevekkül edileni bilme ölçüsünde gerçekleşir. Allah'ı daha iyi tanıyan ve bilen kimsenin tevekkülü daha güçlüdür. Tevekkülü zedeleyen her şey, benlik/nefis ile ilişkilidir. Tevekkül eksikliği, nefsin ortaya çıkmasından kaynaklanmakta, tevekkül hâli ise nefsin etkisinin ortadan kalkmasıyla meydana gelmektedir.¹⁹

Üç aşamadan oluşan tevekkülün birinci aşamasında, kişinin Allah'ın desteğine ve yardımına güvenmesi durumu, güvendiği birisine önemli bir iş havale etmesine benzer. Kişi, O'na güvenir ancak işi kendisinin yapmasının daha iyi olacağını düşünür. İkinci aşamada kişinin durumu, küçük bir çocuğun annesiyle olan ilişkisi gibidir. Çocuk, sadece annesini bilir ve ondan başkasına güvenmez. Bu aşama ile birinci aşama arasındaki fark, ilk aşamadaki tevekkülde bir zorlama olmasıdır. Zira tevekkül eden eylemini bilmekte ve görmektedir. İkinci aşamada ise tevekkül doğrudan tecrübeye dönüştüğünden mütevekkil, tevekkül ettiğinin farkında bile değildir. Tevekkülün son aşamasında ise kişi, bütün davranışlarında ölünün yıkayıcısına teslim olması gibi Allah'a teslim olduğunu hisseder. Allah'ın kudretinin, ilminin ve iradesinin kesin bir biçimde farkında olan birey, ağlamasa da annesinin kendisine bakacağını ve kendisini kucağına alacağını bilen çocuğa benzer. Bu düzeyde Allah'ın yardımına ve cömertliğine tam bir güven olduğundan artık O'ndan bir şey istenmez.²⁰

Dinî literatürde tevekkül, müminlere ait temel bir sıfat şeklinde ele alınmakta ve mütevekkillerden övgüyle söz edilmektedir. Bu nedenle tevekkül, İslâm'ın ana ilkeleri arasında

¹² Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî, *Kimyâ-i Saâdet*, çev. A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınları, 1990), 750-752; Hüseyin Vaiz Kâşîfî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, çev. Murat Demirkol (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 94.

¹³ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Nedim Yılmaz, ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 5/286.

¹⁴ Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Hârisî Ebû Tâlib Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, çev. Dilaver Selvi-Ali Kaya (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004), 33-49.

¹⁵ Süleyman Uludağ, "Tevekkül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41/3.

¹⁶ Ali Ayten-Sevde Düzgüner, *Tasavvuf Psikolojisine Giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlak* (İstanbul: Sufi Kitap, 2017), 165.

¹⁷ Gazâlî, *Kimyâ-i Saâdet*, 739.

¹⁸ Mustafa Ünverdi, "Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi", *Kader* 18/1 (2020), 180.

¹⁹ Şihâbüddin Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010), 645.

²⁰ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2015), 218.

yer almaktadır.²¹ Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde tevekkülden bahsedilmekte;²² bu ayetlerde tevekkülün gerekliliği, önemi ve imanın ayrılmaz bir vasfı olduğu vurgulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, imanın asıl büyüklüğünün tevekkül boyutunda gerçekleştiğine ve açığa çıktığına işaret edilmektedir.²³ Kişinin tevekkülü imanı oranında artmakta veya zayıflamaktadır. Tevekküldeki eksiklik, imanın zayıflığını göstermektedir.²⁴ Hadislerde ise hakiki tevekkül anlayışına dikkat çekilmekte,²⁵ tevekkülün cennetin anahtarlarından biri²⁶ olduğu ifade edilmektedir. Tevekkül, her şeyden önce kulun Allah'a olan derin inanç ve güveninin bir ifadesidir. Bütün sebeplerin ve tedbirlerin üzerinde nihai belirleyici irade ve gücün Allah'a ait olduğu yönündeki şuur ve inancın zorunlu bir sonucudur.²⁷ Bu yüzden İslam literatüründe iman ile tevekkül arasında doğrusal ilişki kurulmuştur. Bu ilişki, tevekkülün dinî/manevî gelişim ve olgunlaşma açısından merkezi bir rol oynadığını göstermektedir.

Tevekkül, tembellikle oturmayı değil, sebepleri yerine getirdikten sonra sonucu Allah'tan beklemeyi ihtiva eder. Sebeplere başvurmadan bir işin olmasını Allah'tan beklemek, Allah'ın yasasına aykırıdır.²⁸ Bu tür bir tevekkül anlayışı, olumsuz yaşam olayları ile başa çıkma sürecinde, bireyin elini taşın altına sokmadan Allah'a sığınması anlamına gelmektedir.²⁹ Halbuki tevekkül, kadercilik ve tembellikten uzak, insanın iradesiyle doğru olana yöneldiği, çalıştığı, sebeplere sarıldıktan sonra tam bir teslimiyetle Allah'a güvendiği bir süreci ifade etmektedir.³⁰ Kadere sığınarak daha doğrusu kaderi bahane ederek Allah'ın emri olan rızık temin etme hükmünü terk eden kişi, Allah tarafından kınanmıştır.³¹ Mevlânâ'ya göre tevekkül asıl olsa da sebebe tutunmak Peygamber'in sünnetidir.³² Çünkü Hz. Peygamber, sebepleri yerine getirdikten sonra harekete geçmiştir. O, savaşa hiçbir zaman zırhsız çıkmamış, hicret esnasında kendilerine yol gösterecek kılavuz tutmuş, savaşa giderken yanına azık almayı ihmal etmemiştir.³³ Süfîler de tevekkülü geniş bir şemsiye altında ele almışlardır. Onlar, aşırı rızık kaygısı içinde olmayı hoş görmemekle birlikte çalışmayı tamamen bırakıp yanlış bir tevekkül anlayışı geliştirmeyi uygun bulmamışlardır. Süfîlerin bir kısmı tevekkülün daha çok inanç boyutunu ön plana alarak teslimiyete yakın bir tevekkül anlayışını benimserken, diğer kısmı insanın iradesini kullanarak eyleme geçme yani sebeplere sarılma sorumluluğu üzerinde durarak tevekkülü daha aktif bir süreç olarak değerlendirmişlerdir.³⁴ Dolayısıyla tevekkül eyleminde yegâne belirleyicinin Allah olduğu kabul edilmekle birlikte bireyin çabasını dışlayan yahut perdeleyen bir tutum söz konusu değildir. Aksine bu eylemde, bireylerin bilişsel ve motivasyonel kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmaları arzu edilmektedir. Bu şekilde sebepleri yok saymadan veya ihmal etmeden fakat onlara doğru

²¹ Çağrı, "Tevekkül", 41/1.

²² *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altıntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), el-İbrâhîm 14/12, et-Talâk 65/3; el-Ahzâb 33/3; el-Furkân 25/58.

²³ Hayati Aydın, "Kur'an'da İrade-Azm ve Tevekkül", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (2008), 71.

²⁴ İbn Kayyim Cevziyye, *İbn Kayyim Tefsiri Bedâ'i'u't-Tefsîr*, çev. Mehmet Ali Kara vd. (İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2011), 4/282.

²⁵ Ebü Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatiboğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), "Zühd", 14 (No: 4164).

²⁶ Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınları, 1988). "Kitabu'l-İmân", 374 (No: 303).

²⁷ Çağrı, "Tevekkül", 41/2.

²⁸ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu* (İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat, 2004), 331; Hasan Dzilo, "O Etikim Konceptima u Sufizmu", *Novi Muallim* 12/45 (2011), 116-130.

²⁹ Kandemir, "Tevekkülün Fonksiyonelliği Üzerine (Din Psikolojik Bir Yaklaşım)", 125.

³⁰ Abdurrezzak Tek, *Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif* (Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2014), 97; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 7/164.

³¹ İbn Teymiyye, *Güzel Ahlak* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2015), 268-269.

³² Tek, *Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif*, 97.

³³ Ateş, *İslam Tasavvufu*, 333.

³⁴ Ayten-Düzgüner, *Tasavvuf Psikolojisine Giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlak*, 164.

anımlar yükleyerek sebepler ile Allah'a güven arasındaki ilişkinin dengeli ve anlamlı bir şekilde kurulması mümkün olmaktadır.

1.2. Psikolojik Açıdan Tevekkül

Psikolojik açıdan bilişsel ve duygusal bir tavır alma olan tevekkülün temelinde inanç ve güven bulunur.³⁵ Tevekkül, teslimiyet ve rıza duygusunu³⁶ derinleştirerek, bireyin nefis mertebelerinden biri olan nefis-i marziyyeye ulaşmasına zemin hazırlar. Bu evrede kişi, Allah'ın her şeyin üstünde hüküm ve egemenlik sahibi olduğunu hisseder. Tevekkül, davranışın reddedilmesi değil, bireyin sınırsız bir kudretten beslendiğine inanmasıdır. Bireyi daha kararlı ve gayretli olmaya iten bu durum, onda büyük bir iç zenginliği ve atılım coşkusu oluşturur.³⁷ Tevekkül, motivasyonu yönlendirmek ve davranış performansını arttırmak için en etkili yollardan birisi olarak görülür. Bireyde Allah'ın planlarının âdil, hikmetli ve mükemmel olduğuna dair bir inanç ve hayatta karşılaşılan zorluklara rağmen Allah'a güvenmenin gerekliliğine yönelik bir farkındalık geliştirir. Bu içsel dinî şartlanma ise müsbet ve yakın bir Allah-insan ilişkisine imkân tanıyarak belirsizlik nedeniyle bireyin enerjisini tüketen tedirginlik ve kaygı duygularını büyük ölçüde zayıflatır.³⁸

Özünde aktif bir eylem olan tevekküle; irade, rıza, teslimiyet ve sabır eşlik eder. Tevekkül, bireyin tedbir ve takdir arasındaki süreci kontrol edebilme yeteneğini içerir. Tedbir, kişinin üzerine düşeni yapmasıdır. Takdir ise Yaratıcı'ya aittir. Diğer bir anlatımla tevekkül, bireyin üzerine düşen bütün sorumlulukları yerine getirdikten sonra bütün kaygılarından ve sonucu kontrol etme duygusundan vazgeçerek neticeyi Allah'ın takdirine bırakmasıdır. Bu süreçte kişi inancı, ibadeti ve dualarıyla tevekkül sürecini kuvvetlendirir.³⁹ Tevekkül, kalbin Allah'a güvenini güçlendirdiğinden ruh sağlığını koruyan önemli bir işleve sahiptir. Zira Allah'a olan inanç ve güven, psikolojik motivasyonları büyük ölçüde harekete geçirmektedir.

Tevekkül, dinî başa çıkmanın önemli unsurları arasında yer almaktadır.⁴⁰ Korku, kaygı, belirsizlik gibi negatif durumları azaltan olumlu bir başa çıkma yöntemidir. Bireyin başa çıkma becerileri geliştirmesinde, yalnızlık duygusundan kurtulmasında ve hayatın anlamını bulmasında aktif bir rol oynayarak psikolojik rahatlığa ve sağlamlığa katkı sağlamaktadır.⁴¹ Tevekkül sayesinde birey, karşılaşmış olduğu olumsuz durumlarda isyan etmek yerine bilişsel, duygusal ve davranışsal enerjisini problemin çözümüne yöneltebilmektedir. Böylece tevekkül, kişinin sıkıntılı zamanlarda tecrübe ettiği anlam arayışı sürecinde bilişsel sorgulamaların da etkisiyle önemli bir rol oynamaktadır.⁴² Tevekkül sahibi, iyiliğin ve kötülüğün Allah'tan geldiğine ve görünüşte kötü zannedilen olayların neticede iyi sonuçlar doğurabileceğine inandığı için her zaman huzurludur.⁴³ Gondal ve arkadaşlarına göre tevekkül, Allah'ın yeterliliğine dair olumlu bir inanç, pozitif yönde çaba gösterme ve kişinin sahip olduklarıyla tatmin olması bileşenlerinden oluşmaktadır. Bu bileşenler, depresyon ve kaygı semptomlarına karşı koruyucu bir kalkan görevi

³⁵ Ayten-Düzgüner, *Tasavvuf Psikolojisine Giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlak*, 163.

³⁶ el-Beyyine 98/8.

³⁷ Karaca, *Din Psikolojisi*, 217.

³⁸ Meguellati Achour vd., "An Islamic Perspective on Coping with Life Stressors", *Applied Research in Quality of Life* 11/3 (2016), 671.

³⁹ Ayten-Düzgüner, *Tasavvuf Psikolojisine Giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlak*, 163.

⁴⁰ Kenneth I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping Theory, Research, Practice* (New York: The Guildford Press, 1997), 178.

⁴¹ Karataş-Baloğlu, "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları", 116.

⁴² Kandemir, "Tevekkülün Fonksiyonelliği Üzerine (Din Psikolojik Bir Yaklaşım)", 129.

⁴³ Tek, *Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif*, 97.

üstlenmektedir.⁴⁴ Allah'a güvenmek ve O'nun iradesine teslimiyet, bireye güç, cesaret ve kararlılık sağlamakta; hayal kırıklığını, umutsuzluk ve suçluluk duygusunu önlemektedir. İçsel bir rahatlama ve huzur duygusunu beraberinde getirmektedir.⁴⁵ Bu açıdan tevekkül, klinik bozuklukları ve diğer günlük rutin yaşam sorunlarını hafifletmeye yardımcı olduğu için psikoterapi ve danışmanlık alanlarında da fayda sağlamaktadır.⁴⁶ Tüm bunlardan hareketle tevekkülün hem iyileştirici hem de geliştirici bir fonksiyonunun olduğunu söylemek mümkündür. Tevekkül, psikolojik gerilimleri ve bu gerilimlerin birey ve çevre üzerindeki yıpratıcı etkisini azaltmada frenleyici bir işlev görmektedir. Bireylerin daha etkili başa çıkma stratejileri geliştirmelerine yardımcı olmakta ve genel yaşam kalitelerini artırmaktadır. Dolayısıyla tevekkül hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ruh sağlığını destekleyici bir mekanizma olarak değerlendirilebilir.

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı Türkiye ve Bosna Hersek'te ikamet eden yetişkinlerin tevekkül kavramına ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla ortaya koymaktır. Türkiye ve Bosna Hersek'in çalışma grubu olarak seçilmesinin nedeni, her iki ülkenin tarihî, dinî ve kültürel açıdan birçok ortak unsura sahip olmalarına rağmen coğrafi ve sosyal farklılıkların coğrafi ve sosyal farklılıkların metaforik algılar üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu çalışma, metaforlar aracılığıyla bireylerin öznel bakış açılarını ve tevekkülün farklı yansımalarını derinlemesine inceleme fırsatı sunmaktadır.

Bu genel amaç kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Her iki ülkedeki katılımcıların "tevekkül" kavramına ilişkin geliştirdikleri metaforik algılar nelerdir?
2. Her iki ülkede "tevekkül" kavramına ilişkin üretilen metaforlar hangi temalar altında toplanmaktadır?
3. Her iki ülkeye göre katılımcıların birbirlerinden farklı olarak ürettikleri metaforlar nelerdir?
4. Her iki ülkedeki katılımcıların algılarına göre tevekkül nasıl bir işleve sahiptir?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim desenine dayanan metafor tekniği kullanılmıştır. Metaforlar, bireylerin dış dünyayı algılamalarının sözel dışavurumlarıdır. Dolayısıyla metaforların kavram algılarını ortaya çıkarmak için kullanılacak en etkili yapılardan biri olduğu söylenebilir.⁴⁷ Çünkü metaforların esas amacı, soyut kavramları insan yaşantısına bir adım daha yaklaştırarak onları somutlaştırmaktır.⁴⁸ İnsanların fikirlerini doğrudan ifade edemedikleri bir kavram hakkında metaforlar aracılığıyla bu fikirlerin zihinsel şemaları elde edilebilmektedir.⁴⁹ Bununla birlikte metaforlar, olguların daha iyi anlaşılmasını sağlama, yeni

⁴⁴ Muhammad Usama Gondal vd., "Tawakkul Mediates Between Personality Traits, Depression, and Anxiety in Pakistani Muslim Adults", *Journal of Religion and Health* 63/1 (2024), 590.

⁴⁵ Syed Arshad Husain, "Religion and Mental Health from the Muslim Perspective", *Handbook of Religion and Mental Health*, ed. Harold G. Koenig (San Diego: Academic Press, 1998), 286-289.

⁴⁶ Muhammad Usama Gondal vd., "Mediating Role of Tawakkul between Religious Orientation and Anxiety among Muslim Adults", *Foundation University Journal of Psychology* 6/2 (2022), 8.

⁴⁷ Mikail Yalçın-Aysun Erginer, "İlköğretim Okullarında Okul Müdürüne İlişkin Metaforik Algılar", *Öğretmen Eğitimi ve Eğitimcileri Dergisi* 1 (2012), 231.

⁴⁸ Ana Ma Roldán Riejos vd., "The Impact of Visuals: Using a Poster to Present Metaphor", *European Journal of Engineering Education* 26/3 (2001), 302.

⁴⁹ Sonja Sackmann, "The Role of Metaphors in Organization Transformation", *Human Relations* 42/6 (1989), 465.

bakış açıları oluşturma ve eski algıları sorgulama potansiyeline de sahiptir.⁵⁰ Dolayısıyla İslam'ın temel kaynakları ve öğretileri arasında yer alan ve dinî gelenek içinde farklı algılama biçimlerine sahip olan tevekkülün metaforlar aracılığıyla ortaya çıkarılmasının konuyla ilgili önemli veriler sunacağı düşünülmektedir.

2.2. Çalışma Grubu

Tevekkülün soyut ve kapsamlı bir kavram olması nedeniyle araştırmada 20-70 yaş arasındaki yetişkin katılımcılar tercih edilmiştir. Veri toplama süreci 2024 Mayıs-Temmuz arasında gerçekleştirilmiş; Türkiye'den 173 ve Bosna Hersek'ten 149 olmak üzere toplam 322 katılımcıya ulaşılmıştır. Çalışma grubunun sayısının belirlenmesinde veri doygunluğu kriteri esas alınmıştır. Tekrarlayan cevapların sıklığının artmasıyla maksimum doygunluğa ulaşıldığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda 322 kişiden elde edilen veriler incelenmiştir. Ancak boş bırakılan ile metafor belirtilmeyen veya gerekçesi ifade edilmeyen 85 form araştırmaya dahil edilmemiştir. Bu kapsamda Türk katılımcılardan 39, Bosnalı katılımcılardan ise 46 veri analiz dışı bırakılmıştır. Çalışma grubu belirlenirken veri çeşitliliğini sağlayabilmek amacıyla farklı yaş, meslek ve sosyo-ekonomik gruplardan katılımcılar, kartopu örnekleme yöntemiyle araştırmaya dahil edilmiştir. Tablo 1'de çalışma grubuna ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1: Çalışma Grubuna İlişkin Bilgiler

Kategoriler	Türk Katılımcılar		Bosnalı Katılımcılar	
	F	%	F	%
Cinsiyet				
Kadın	63	47,1	53	51,5
Erkek	71	52,9	50	48,5
Yaş				
20-35	52	38,9	39	37,9
36-46	47	35,0	40	38,8
47-70	35	26,1	24	23,3
Eğitim Düzeyi				
Lise	5	3,8	39	37,9
Lisans	70	52,2	43	41,8
Lisansüstü	59	44	21	20,3
Gelir Düzeyi				
Düşük	14	10,5	6	5,9
Orta	108	80,6	84	81,5
Yüksek	12	8,9	13	12,6
Toplam	134	100	103	100

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış bir form kullanılmıştır. Veriler toplanmadan önce Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'na başvurularak 2024/19 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır. Verilerin bir kısmı yüz yüze bir kısmı ise Google Forms aracılığıyla online olarak toplanmıştır. Uygulama öncesinde araştırmanın amacı açıklanarak katılımın gönüllülük esasına dayandığı katılımcılara bildirilmiş ve katılımcıların onayı alınmıştır. İki bölümden oluşan katılım formunun ilk bölümünde cinsiyet, yaş,

⁵⁰ Jacque Carpenter, "Metaphors in Qualitative Research: Shedding Light or Casting Shadows?", *Research in Nursing & Health* 31/3 (2008), 281.

eğitim düzeyi ve gelir durumu sorularından oluşan demografik bilgi formu; ikinci bölümünde ise katılımcıların tevekkül kavramına yönelik algılarını ortaya çıkarmak amacıyla metafor üretmesini isteyen açık uçlu iki ifade yer almaktadır. Araştırmada katılımcılara “Tevekkülü bir imgeye benzetecek olsanız neye benzetirsiniz?” sorusu sorularak “Tevekkül... benzer, çünkü...”, cümlesindeki boşlukları tamamlamaları istenmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmamızda verilerin analizinde frekans ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada metaforların analiz edilmesi ve yorumlanmasında i) Adlandırma, ii) Eleme, iii) Tekrar derleme, iv) Tema geliştirme, v) Metaforların temalara dağılımı, vi) Geçerlilik güvenilirlik sağlama ve vii) Frekans hesaplama ve yorumlama⁵¹ aşamaları gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada elde edilen verilerin analizinin ilk aşamasında katılımcılardan toplanan formlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiş; katılımcıların ürettiği metafor veya açıklamalardan eksik olanlar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. İkinci aşamada iki araştırmacı tarafından metaforlar bağımsız bir şekilde incelemeye tabi tutulmuş ve araştırmacılar metaforları gruplandırmış, kodlar ve temalar oluşturmuşlardır. Çalışmanın tutarlılık ve teyit edilebilirliğini sağlamak için⁵² veriler, ilk kodlamadan üç hafta sonra tekrar kodlanmıştır. Daha sonra her iki kodlamadan elde edilen kodlar karşılaştırılmış, farklılığa neden olan metaforlar tekrar gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiştir. Diğer yandan kodlama sürecinde aynı metaforların farklı açıklamalarla dile getirildiği tespit edilmiştir. Örneğin, bir katılımcı deniz metaforunu, “güç yetirememe ve oradan ne gelirse kabul etme” şeklinde açıklarken, bir diğer katılımcı denizin dinginliğine ve dinlendirici özelliğine vurgu yapmıştır. Benzer şekilde teslimiyet metaforu “kendinden vazgeçmeyişi ve umutlu olmak” ile açıklanırken, başka bir yerde “bizi gören, duyan birinin var olduğunu bilmek” şeklinde ifade edilerek tevekkülün duygusal ve bilişsel sürecine işaret edilmiştir. Dolayısıyla aynı metafor içerdiği anlam nedeniyle farklı kodlar altına yerleştirilmiştir. Metaforlar, ilk olarak 5 kod ve 2 tema altında toplanmış, daha sonra bir grup metaforun diğer kodlar altında toplanan metaforlardan farklılık gösterdiğine karar verilerek 6 kod ve 3 tema altında veriler düzenlenmiştir.

Nitel araştırmalarda geçerlilik, toplanan verilerin detaylı işlenmesi ve araştırmacıların sonuçlara nasıl ulaştığının izlenebilir olmasıyla yakalanabilmektedir.⁵³ Bu araştırmanın da geçerliliğinin sağlanması amacıyla araştırma yöntemi ve veri analiz süreci detaylı bir biçimde aktarılmış; çalışmanın aşamaları okuyucuya sunulmuştur. Oluşturulan temalar ile kodlar ve altındaki metaforlar üç Din Psikolojisi, bir Din Eğitimi ve bir İslam Felsefesi alanında uzman toplam beş akademisyen tarafından incelenmiştir. Uzmanların geri bildirimlerine göre gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra çalışmaya son biçimi verilmiştir. Daha sonra bulgular tanımlanarak temalar yorumlanmıştır. Her bir temanın içeriğini net bir şekilde yansıtabilmek için bazı katılımcı görüşlerine doğrudan alıntılarla yer verilmiştir. Alıntılara yer verilirken, katılımcıların kendisine verilen sıra numarası, cinsiyetlerinin kısaltması (Kadın: K, Erkek: E) ve ülkelerinin kısaltması (Türkiye: T, Bosna: B) kullanılmıştır. Metaforların tablolara yerleştirme işleminde frekanslar (f) ve yüzdeler (%) göz önünde bulundurulmuştur.

⁵¹ Sonya L. Armstrong vd., “The Subjectivity Problem: Improving Triangulation Approaches in Metaphor Analysis Studies”, *International Journal of Qualitative Methods* 10/2 (2011), 160.

⁵² Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 295.

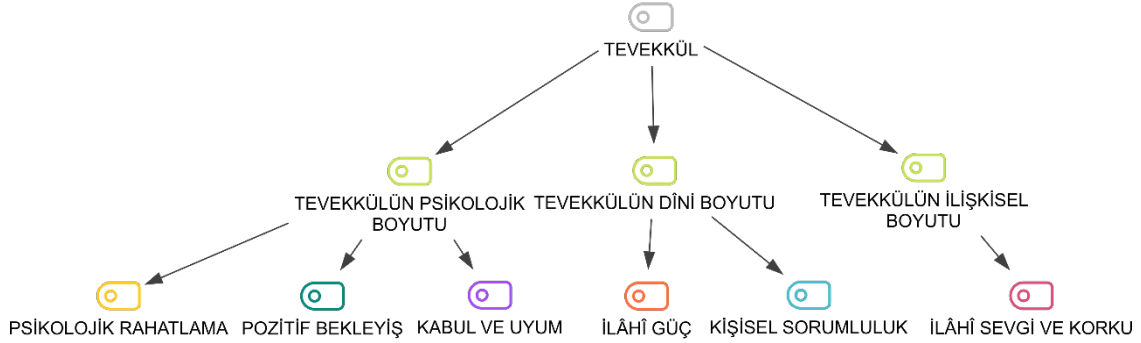
⁵³ Eren Murat Dinçer vd., *Nitel Desenler: Fenomenoloji* (İstanbul: EDAM Yayınları, 2023), 54.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular, çalışmanın amaçları doğrultusunda sunulmuştur. Bu doğrultuda katılımcıların tevekkül algısına ilişkin geliştirdikleri metaforlar çözümlenmiştir. Araştırmada yer alan 237 katılımcının toplam 119 geçerli ve anlamlı metafor ürettiği tespit edilmiştir. Geliştirilen metaforlar göz önüne alınarak kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Daha sonra oluşturulan kod ve temalar şekiller kullanılarak görselleştirilmiş ve kodlar görüş sayısını belirten frekans bilgileriyle sunulmuştur.

3.1. Katılımcıların Tevekkül Kavramıyla İlgili Oluşturdukları Metaforlara İlişkin Bulgular

Şekil 1. Tevekkül Kavramına İlişkin Oluşturulan Kodlar ve Temalar

Katılımcıların ürettikleri tevekkül metaforlarından hareketle oluşturulan kod ve temalar ile sahip oldukları frekanslar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Tevekkül Kavramına İlişkin Oluşturulan Kodlar ve Temalar

Temalar	Kodlar		Türk K.		Bosnalı K.		
	F	%	F	%	F	%	
Tevekkülün Psikolojik Boyutu	138	58,2	Psikolojik Rahatlama	34	25,4	37	36
			Pozitif Bekleyiş	35	26,1	16	15,5
			Kabul ve Uyum	13	9,7	3	2,9
Tevekkülün Dinî Boyutu	90	38	İlâhî Güç	44	32,8	34	33
			Kişisel Sorumluluk	8	6	4	3,9
Tevekkülün İlişkisel Boyutu	9	3,8	İlâhî Sevgi ve Korku	-	-	9	8,7
Toplam	237	100	Toplam	134	100	103	100

Tablo 2’de görüldüğü üzere, tevekkül kavramına ilişkin olarak ‘Tevekkülün Dinî Boyutu’, ‘Tevekkülün Psikolojik Boyutu’ ve ‘Tevekkülün İlişkisel Boyutu’ olmak üzere 3 tema oluşturulmuştur. “Tevekkülün Dinî Boyutu” temasında *İlâhî Güç* ve *Kişisel Sorumluluk* olmak üzere 2 kod bulunmaktadır. “Tevekkülün Psikolojik Boyutu” temasında *Psikolojik Rahatlama*, *Pozitif Bekleyiş* ve *Kabul ve Uyum* olmak üzere 3 kod yer almaktadır. “Tevekkülün İlişkisel Boyutu” temasında ise *İlâhî Sevgi ve Korku* olmak üzere tek kod oluşturulmuştur.

Tablo 3: Psikolojik Rahatlama Kodu

Türk K.		Türk K.		Bosnalı K.	
Metafor	F	Metafor	F	Metafor	F
Deniz	3	Anne-Baba	5	Huzur	7
Karanlıkta Yürüme	1	Anne-Bebek İlişkisi	2	Liman	7
Sihirli Değnek	1	Kaygısız İnsan	1	Gurur	1
Kuka Tesbih	1	Ağaç	3	Onur	1
Akış	1	Güven	2	Destek	1
Koltuk	1	Gece İstirahati	1	Anne-Bebek İlişkisi	3
Yorgunluk	1	Dünya	1	Anne Kucağı	5
Oksijen Tüpü	1	Dağ	1	Anne Sevgisi	1
Ödül	1	Sigorta	3	Anne-Baba	3
Emniyet Kemerini	2	Meyve	1	Arkadaş	1
Huzur	1			Yuva	1
				Güven	2
				Hava	2
				Güneş	1
				Su	1
Toplam			34		37

Tablo 3'te görüldüğü üzere psikolojik rahatlama kodunda Türk katılımcıların 21 farklı metafor (f=34) geliştirdikleri görülmüştür. Bu kapsamda en çok anne-baba (f=5) metaforu ile deniz (f=3), ağaç (f=3) ve sigorta (f=3) metaforu üretilmiştir. Bosnalı katılımcılar ise bu kod altında 15 farklı metafor (f=37) geliştirmiş; en çok huzur (f=7), liman (f=7) ve anne kucağı (f=4) metaforunu kullanmışlardır. Bu kod altındaki metaforların bazıları ve açıklamaları katılımcılar tarafından şu şekilde belirtilmiştir:

“Tevekkül, denize benzer. Çünkü sakinlik verir.” (K60T)

“Tevekkül, bir bebeğin anneye olan bağlılığına benzer. Çünkü bir bebek annesinin kucağında kendisinin güvende olduğunu hisseder ve ihtiyaçlarının karşılanacağına dair güven içindedir. Bebekler, annesinin onu koruyacağına inanır.” (E109T)

“Tevekkül, oksijen tüpüne benzer. Çünkü bu bilincin verdiği kabulle nefes alabiliyoruz.” (K40T)

“Tevekkül, sigortaya benzer. Çünkü yaşadığımız sıkıntılarda inancımız kaybımızı azaltır, gönlümüzü teskin eder.” (K61T).

“Tevekkül, emniyet kemerine benzer. Çünkü ümitsizliğe düşebiliyoruz. Bu dönemlerde derin düşünme anlamında tevekkül dairesine girince güçleniyorum. Gökyüzünde hava boşluğundayken paraşütüm açılıyor gibi hissediyorum, direncim artıyor, güçleniyorum.” (K65T)

“Tevekkül, gemilerin emniyetini sağlayan sakin bir liman gibidir. Çünkü müminler, tevekkül aracılığıyla biz sakinliği, mutluluğu, huzuru, güvenliği elde ederiz.” (E69B)

“Tevekkül, bana göre, bir huzur ve sükûnet vahasıdır. Çünkü Allah, tevekkül eden kulunun tüm kaygılarını giderir, her hâlini güçlendirir.” (K2B)

“Tevekkül, çocuğa sığınak ve sıcaklık veren bir anne kucağı gibidir. Çünkü, anne kucağı, çocuğuna sıcaklık, hassasiyet, güven ve sevgiyi veren bir kucaktır.” (E64B)

Bu açıklamalar incelendiğinde her iki ülkedeki katılımcıların tevekkülün olumlu duyguları besleme ve harekete geçirme işlevine vurgu yaptıkları görülmüştür. Katılımcılar, tevekküle pozitif bir anlam yüklemiş; tevekkülün olumsuz duyguları azaltıp olumlu duyguları nispeten yükselttiğine işaret etmişlerdir. Bununla birlikte her iki ülkedeki katılımcıların tevekküle dair anne ve türevlerini ele alan metaforlar üretmiş olmaları, araştırmanın dikkat çekici bulguları arasında yer almaktadır. Bu metaforlarla, Yararıyla kurulan güven ve bağlanma ilişkisine dikkat çekilmektedir. Özellikle bir annenin bebeğine gösterdiği bağlılık, ilgi ve yakınlığın neticesinde ortaya çıkan güven ve huzur hissinin, tevekkül eyleminde Allah-kul ilişkisinde tecrübe edileceğine dair bir yaklaşım ve algının mevcut olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Pozitif Bekleyiş Kodu

Türk K.		Bosnalı K.	
Metafor	F	Metafor	F
Umut	1	Hediye	1
Gökyüzü	1	Rutin	1
Teslimiyet	2	Dua	1
Ekin	1	Pusula	1
Ağaç	11	Güven	1
Yağmur duası	1	Gölge	1
Dalga	1	Umut	1
İşçi	1	Liman	1
Beklenti	1	Tünelin Sonundaki Işık	1
Allah'a Havale	1	Kurşun Geçirmez Yelek	1
Bulut	1	Silah	1
Buzdolabı	1	Ev	2
Can Simidi	1	Mağaza	1
Yol	2	Kandil	2
Özgüven	1		
Liman	1		
Nehir	1		
Gemi	3		
Tedbir	1		
Su	1		
Sırt üstü uzanmak	1		
Toplam	35		16

Tablo 4'te görüldüğü üzere, pozitif bekleyiş kodunda 35 Türk katılımcı tarafından toplamda 21 farklı metafor üretilmiştir. Bu metaforlar arasında en fazla tekrarlanan ağaç (f=11) ve gemi (f=3) metaforu olmuştur. 16 Bosnalı katılımcı tarafından ise 14 farklı metafor üretilmiştir. Ev (f=2) ile kandil (f=2) en çok tekrarlanan iki metafordur. Katılımcıların ifadelerine aşağıda yer verilmiştir:

“Tevekkül, okyanusun üzerindeki bir gemiye benzer. Çünkü tevekkülde şüphe olmadığı sürece, gemi bizleri limana sağ salım varıracaktır.” (K66T)

“Tevekkül, ağaca benzer. Çünkü ağacın köklerini toprağa sınıksız bağlı tuttuğu gibi insan da Rabbine güvenir ve kendini O'na teslim ederse, ağacın meyvelerine kavuşması gibi insan da Allah'ın ikram ve nimetlerine kavuşur.” (K84T).

“Tevekkül, gökyüzü gibidir. Çünkü her ne kadar zaman zaman kapkara bulutlar sarsa da şimşekler çaksa yağmurlar yağsa da tüm bunların ardında masmavi bir gökyüzü olduğunu biliriz. Sadece sabreder ve geçmesini bekleriz. Sonunda o mavi gökyüzü bizimle olur.” (K33T)

“Tevekkül, denizdeki can simidine benzer. Çünkü deniz ne kadar karışık olursa olsun simit bizi batmaktan korur ve hedefe ulaşmamızı kolaylaştırır.” (K30T)

“Tevekkül işini çok iyi yapan ve patronunu çok seven bir işçiye benzer. Çünkü elinden gelenin en iyisini yapar ve patronunun da ona maddi-manevi en güzel şekilde yaklaşacağını bilir. (K35T)

“Tevekkül, Allah’ın dilediğine verdiği hediyeye benzer. Çünkü kim Allah’a güvenirse, Allah ona en az ümit ettiği anda, her şeyin bittiğini düşündüğü anda, güç ve yardım verir. Allah’a tevekkül, lütuf ve rahmettir, tevekkülde ahirete dair de ümit vardır.” (K19B)

“Tevekkül, tünelin sonundaki ışık gibidir. Çünkü insan yorulduğunda, gücü tükendiğinde Allah rahmetini gönderir.” (K68B).

“Tevekkül pusulaya benzer. Çünkü zor durumlarda insan mantıksız ve kötü düşünülmüş çözümlere ulaşabilir, halbuki tevekkül insanı doğru yolda yürümeye yönlendirir.” (E27B).

Bu kod altında üretilen metaforlarda geleceğe ilişkin ümitvâr bir bakış açısının yer aldığı görülmektedir. Tevekkül, katılımcılar tarafından hayattaki çeşitli daralma ve kırımlara rağmen en nihayetinde güzelliklerin ve iyiliklerin taşıyıcısı olarak görülmüştür. Tevekkül, umutsuzluğu ve karamsarlığı nefyederek iyimserliği ve olumlu inancı beslemekte önemli bir işlev görmektedir.

Tablo 5: Kabul ve Uyum Kodu

Türk K.		Bosnalı K.	
Metafor	F	Metafor	F
Sabır Taşı	1	Teslimiyet	3
Biriktirilen Para	1		
Deniz	1		
Deprem	1		
Kuantum Fiziği	1		
Vav Harfi	1		
Yaprak	2		
Balık Tutma	1		
Çöldeki Kaktüs	1		
Otomasyon	1		
Kedi	1		
Anne-Bebek İlişkisi	1		
Toplam	13		3

Tablo 5’te “kabul ve uyum” kodu ele alındığında Türk katılımcıların 12 farklı metafor (f=13) geliştirdikleri görülmektedir. Diğer yandan sadece 3 Bosnalı katılımcının ise bu kod altında teslimiyet (f=3) metaforunu ürettikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların bu kod altında paylaştıkları metaforlarla tevekkül esnasında ve sonucunda agresif ve tepkisel bir tutum sergilemeden hayatı yeniden formüle etme imkânını ön plana çıkardıkları gözlenmiştir.

“Tevekkül, ağaçtan yere düşen bir yaprağa benzer. Çünkü yerinden yurdundan ayrılmış olan ve yere çarparak düşecek olan yaprak buna ne kadar üzülse de yere düşmenin doğası gereği olduğunu ve çırpınmak yerine rüzgârı hissederek süzûlebileceğini ve yeni bir yaşam kazanacağını idrak ederek bunu kabul eder.” (K75T)

“Tevekkül, çölde dikenli bir kaktüse benzer. Çünkü var edildiği coğrafyaya uygun olarak yaşamaya tüm gücüyle devam edebilir. Yaşadığı coğrafyayı kabullenmekle birlikte var edildiği yerin şartlarına uyum sağlayarak var olmaya devam etmektedir.” (K21T)

“Tevekkül, balık tutmaya benzer. Çünkü balık çıkarsa teşekkür edersin, çıkmazsa sağlık olsun keyifliydi deyip eve geri dönersin.” (E50T)

“Tevekkül benim için Allah’a karşı teslimiyet duygusuna benzer. Çünkü teslimiyet, insan için su kadar değerlidir. Bu niteliklere sahip insanlar, hayatlarındaki iyi ya da kötü her durumun, örneğin hastalık ya da sevdiklerini kaybetmenin Rabbin bir hediyesi olduğunun bilincindedirler ve bu durumdan şikâyet etmezler.” (K22B)

“Tevekkül, teslim olmaya benzer. Çünkü ‘neden ben?’ gibi ek sorular sormadan, Allah’ın iradesine göre yaşamak ve bunu belirli bir nedenle başımıza gelmesi gereken bir şey olarak kabul etmektir.” (K35B)

Bu açıklamalardan hareketle katılımcıların tevekkül eyleminde “denge” ve “uyum” kavramlarını ön plana çıkardıkları söylenebilir. Bu, bireylerin Yaratıcıyla uzlaşma ve kabul eksenli bir ilişki biçimi kurarak çeşitli zorluklar karşısında olumlu davranış kalıplarını sürdürmelerini ifade etmektedir. Kişi, Allah’ın iradesini, takdirini ve taksimini nihai belirleyici güç ve hâkim unsur olarak kabul etmekte ve bu bilinçle yaşantısını sürdürmektedir.

Tablo 6: İlahî Güç Kodu

Türk K.		Türk K.		Bosnalı K.	
Metafor	F	Metafor	F	Metafor	F
Devlet	1	Göz Bandı	7	Güven	7
Güç	1	İman	4	Sığınma	3
Çocuk	1	Sağ Taraf	2	Teslimiyet	5
Güven	2	Güneş	1	Yardım Eli	1
Liman	1	Dostluk	1	Su Kaynağı	1
Pilotluk	1	Vekalet	1	Ağaç	1
Anne-Bebek ilişkisi	1	İp	1	Ev	2
Kuş Kanadı	1	Teslimiyet	4	İman	4
Şükür	1	Akıntıda Yüzen Balık	1	Güneşin Doğuşu	1
Kanguru	1	Yüzme	1	Deniz Feneri	1
Gölge	2	İpek Böceği	1	Ölmeden Ölme	1
Meyve	1			Anne Kucağı	1
				Büyükanne	1
				Plan	1
				Bağımlılık	1
				Liman	1
Toplam			32		32

Tablo 6’da listelenen toplam 39 metafor (f=64) ilâhî güç kodunu oluşturmaktadır. Her iki ülkedeki katılımcıların bu kod altında teslimiyet, iman ve güven metaforlarını daha fazla kullandıkları görülmektedir. Daha çok tevekkülün bilişsel boyutunu kapsayan bu metaforlar, Allah’ın yaratıcı, karar verici, düzenleyici, hükmedici vb. olduğuna atıf yapmaktadır.

“Tevekkül, teslimiyete benzer. Çünkü her şeyin Allah’tan geldiğine inanırız.” (E106T)

“Tevekkül, imana benzer. Çünkü bizi gören duyan birinin olduğunu bilmek, tevekkül için yeter.” (K36T)

“Tevekkül, sağa benzer. Çünkü güveni ve yüceliği temsil eder.” (K74T)

“Tevekkül, güneşte kurutulmuş meyveye benzer. Çünkü olgunlaşan bir meyvenin kuruması için nasıl ki güneşe muhtaçsak ve kuruması tamamen ona bağlıysa aynı şekilde kaderimizdeki işleyiş de tamamen Allah’a dayanır ve ona boyun eğmemiz gerekir.” (K23T)

“Tevekkül güvene benzer. Çünkü Allah, bizi yaratan, rızık veren, hidayet ve çözüm gönderendir.” (K18B)

“Tevekkül, plana benzer. Çünkü her şey Allah katında yazılıdır ve bunda çok az değişiklik yapılabilir. Allah’ın bizim için en iyi olanı belirlediğine inanmak demektir.” (E23B).

“Tevekkül, teslimiyete benzer. Çünkü bu dünyada Allah’ın dilemesi ve Allah’ın ilmi dışında hiçbir şey gerçekleşmez.” (E99B)

Tevekkül, Allah’ın etkin güç ve fâil konumunda olduğunu bilme ve kabul etme ekseninde gelişen bir süreçtir. Nitekim tevekkülün ilk unsuru olarak, kendisine tevekkül edilen vekilin, tevekkül edilen konuda yeterli olduğunun ve bu vekâlet konusunda ondan başka hiç kimsenin bu boşluğu dolduramayacağını bilmesi zikredilir.⁵⁴ Bu, Allah’ın her konuda tam yetkinliğe sahip olduğunun ve kendisinden başka hiçbir alternatifinin bulunmadığı anlamına gelir. Katılımcıların ifadeleri de O’nun mutlak güç ve egemenliğine dair derin bir kavrayışı ve içsel bir bilinci göstermektedir. Ayrıca bu anlayış, tevekkül ekseninde Yaratıcı ile kul arasındaki hiyerarşik ilişkiyi de açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 7: Kişisel Sorumluluk Kodu

Türk K.		Türk K.		Bosnalı K.	
Metafor	F	Metafor	F	Metafor	F
Bıçak	1	Bilge İhtiyar	1	Gül	1
Buzdağı	1	Elektron	1	İman	2
Dalgıç	1	Tohum	3	Faizsiz Kredi	1
Yemek	1	Çiçek	1	Güven	1
Aslan	1	Buğday	1	Teslimiyet	1
Bitki Yetiştirme	1	İtaat	1		
Orman	1	Fren Sistemi	1		
Atasözü	1	Teslimiyet	1		
Ağaç	1	Güven	1		
Toplam	20				6

Tablo 7’ye göre katılımcılar, bu kod altında listelenen 23 metaforla (f=26) tevekkülde bireyin sorumluluk alanına dikkat çekmişler, fiilî ve zihnî çabanın gerekliliğine vurgu yapmışlardır.

“Tevekkül, bıçağa benzer. Çünkü nasıl tutacağını bilmezsen kendine zarar verirsin.” (E32T)

“Tevekkül, buzdağına benzer. Çünkü üstten bir kısmı görünür ama derinlerde çok daha karmaşık ve izaha muhtaç, istismara açık, çoğu zaman tembelliğe özendiricidir. Yanlış bir biçimde sunuluyor tevekkül.” (E124T)

⁵⁴ Cevziyye, *İbn Kayyim Tefsiri Bedâi’u’t-Tefsîr*, 2/445.

“Tevekkül, tohuma benzer. Çünkü, emek, gayret, niyet ve dua ile büyür, büyüyüp yeşermesi, çiçeklenmesi, meyve vermesi Allah’ın takdiridir. Herhangi bir doğa olayı ile açan çiçekler dökülebilir, yağmurun yağmaması ile susuz kalırsa meyveler olgunlaşmaz. Kendi imkanlarımız ile gayret ederek sularız, sonucunu Rabbimize bırakırız.” (K18T)

“Tevekkül, güvene benzer. Çünkü elinden geleni yaptıktan sonra gerçek güç ve kudret Sahibi olana yönelmektir.” (E45T)

“Tevekkül, faizsiz bir krediye benzer. Çünkü bunu ödemek için çalışmanız gerekir, ancak öyle kendinizi güvende hissedersiniz. Kendi kaynağına yatırım yapmadan, kendi emeğin olmadan tevekkül olmaz.” (K53B)

“Tevekkül, yetiştirdiğin bir gül gibidir. Çünkü ona bakmazsan kurur.” (K65B)

Kişisel sorumluluk altında listelenen bu metaforlar, tevekkülün yalnızca pasif bir teslimiyet değil aynı zamanda çaba ve emek gerektirdiğini vurgulamaktadır. Çalışma, gayret ve uğraşmayı parantez içine alan söylem ve yaklaşımdan uzak bir tevekkül anlayışına atıf yapmaktadır. Tekdüzelik ve durağanlıktan uzak bir tutum sergileme, maddî kaynakları etkin bir şekilde kullanma, aktif ve atak bir tavır ortaya koyma, tevekkül eyleminin gereklilikleri arasında gösterilmektedir.

Tablo 8: İlahî Sevgi ve Korku Kodu

Bosnalı K.	
Metafor	F
Aşk	1
Samimiyet	1
Huşû	2
Takvâ	2
Allah Korkusu	1
Dostluk	1
Allah’ın Varlığı Hissi	1
Toplam	9

Tablo 8’de tevekkülün ilâhî aşka ve muhabbete yönelik özelliğine yönelik 7 metafor (f=9) listelenmiştir. Bu kod altındaki metaforlar sadece Bosnalı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

“Tevekkül, takvâya benzer. Çünkü Rabbimi benden razı etmeye ve öfkelenmemeye çalışıyorum. Kasıtlı veya kasıtsız olarak yapılan her kötü düşünce veya kötü davranış, beni Allah’ın azabından korkutur.” (K14B).

“Tevekkül, huşûya benzer. Çünkü müminin umutla korku arasında bir hayat yaşaması gerekir. Mümin, cenneti ümit etmeli ve cehennemden korkmalı.” (K2B).

Bosnalı katılımcılar, tablodaki metaforlarla tevekkülün duygusal ve tecrübî boyutuna atıf yapmışlardır. Tevekkül, itaat ve boyun eğme kavramlarını çağrıştırmakla birlikte sevgiyle iç içe geçmiş bir anlayışla da ilişkilendirilmektedir. Zira bir insanın başkasına nefretle boyun eğmesini yahut boyun eğmeyip sadece sevmesini tevekkül olarak adlandırmak mümkün değildir. Tevekkül, bu iki kavramın dengeli bir birleşimini ifade etmektedir. Nitekim “Dinde zorlama yoktur” ayeti de tevekkülün sevgi ve gönüllülük temeline dayanması gerektiğini ortaya koymaktadır.⁵⁵

⁵⁵ Akif Akto, “Allah-İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül”, *Şarkiyat* 8/2 (2016), 894.

Tartışma

Alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde yetişkinlerin tevekkül algısını metaforlar aracılığıyla ortaya koyan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte sınırlı sayıda metafor çalışmasında tevekkül kavramının yer aldığı görülmektedir.⁵⁶ Araştırmamızda her iki ülkedeki katılımcıların tevekkül eyleminde müteâl ve aşkın bir Yaratıcı'yı merkeze aldıkları ve tevekkülü *teslimiyet, iman, güven, sığınma, ev, devlet, güç, aile, yardım eli* gibi metaforlarla ifade ettikleri tespit edilmiştir. Tüm katılımcılar, Allah'ın bütün kısmî ve yetersiz özelliklerden uzak olduğuna açık bir biçimde vurgu yapmışlardır. Literatürde de tevekkül çok boyutlu bir yapı olarak kavramsallaştırılmış ve Allah'ın her konuda yeterliliğine olan inancın tevekkülün temel unsurlarından biri olduğu ve bu inanç olmadan tevekkül eyleminin gerçekleşmeyeceği ifade edilmiştir.⁵⁷ Tevekkül, insanın gücünün kaynağını kendi nefsinden bilmeyerek Yaratıcı'nın her şeyin üstünde hüküm ve egemenlik sahibi olduğunu kabul etmeye yönelik bir ontolojik boyutu ihtiva etmektedir.⁵⁸ Kur'an'da Allah'ın kudretini ve büyüklüğünü ifade eden ayetler, tevekkülün bu ontolojik boyutunu açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁹ Bu açıdan tevekkül, insan-Allah ilişkisinin müsbet cihetini simgelemektedir. Zira Allah'ın büyüklüğüne ve yüceliğine duyulan inanç ve içkin bir farkındalık, O'na yönelik çatışma ve tepkisel nitelikteki davranışları büyük ölçüde engellemektedir. Diğer yandan hem Bosnalı hem Türk katılımcıların tevekkül ile cebrî kader anlayışı arasında hiçbir ilişki kurmadıkları, tevekkülde bireye sunulan hareket imkânı ile özerk bir alan zemininden bahsettikleri görülmüştür. Dinî gelenekte de kişisel çabaların ve aktif eylemlerin gerekliliği güçlü bir şekilde dile getirilmiş; inanç ve eylem bütünlüğünün altı çizilmiştir. Nitekim "Deveni bağla, sonra Allah'a güven ve dayan" hadisi,⁶⁰ tevekkül anlayışında bu dengeye ve eylemin önemine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Allah'ın iradesinin en üst nokta olduğu da açıkça vurgulanmıştır. Fiilî ve zihnî eylemlerin dışlandığı tevekkül anlayışı tembellik⁶¹, acizlik⁶², bilgisizlik⁶³ ve Allah'ın emrini terk etme olarak nitelendirilmiştir. Herhangi bir emek sarf etmeden rızkını elde etmeye çalışan kimsenin durumu, hiç ilaç kullanmadan sadece oturduğu yerde tevekkül ederek hastalığını iyileştirmeye çalışan bir kimsenin durumuna benzetilmiştir.⁶⁴

Tevekkül, bireyin ruhsal dünyasını zenginleştiren güçlü olumlu duygulanımlar için de ayrıcalıklı bir alan sağlamaktadır. Araştırmamızda katılımcılar, tevekkülün ümitsizlik, karamsarlık, yalnızlık gibi olumsuz duygulardan uzaklaştırdığına dair bakış açısı geliştirmişlerdir. Bu kapsamda Bosnalı katılımcılar, daha çok *liman, huzur, anne, hava* metaforlarıyla bu durumu ifade ederken Türk katılımcılar, *deniz, ağaç, güven, anne-baba* metaforlarıyla tevekkülün olumlu etkisini dile getirmişlerdir. Üretilen metaforlar birbirinden farklılık göstermekle birlikte temelde bu metaforların tevekkülün huzur, neşe, güven ve sükûnet gibi iyi oluş hâlini destekleyici yönüne atıf yaptıkları söylenebilir. Araştırmamızda her iki ülkedeki katılımcıların tevekkülün psikolojik boyutu temasında ortak metafor olarak *anne ve anne-bebek ilişkisi* metaforlarını kullandıkları

⁵⁶ Bkz. Abdullah Dağcı, "Duaya İlişkin Algılar: Metaforik Bir Araştırma", *Darulfunun İlahiyat* 32/1 (2021), 179-198; İsmail Nur, "Mesnevi'de Hayvan Karakterleri (Metaforları)", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2017), 29-47.

⁵⁷ Muhammad Usama Gondal vd., "Development and Validation of Tawakkul Scale for Muslim Adults in Pakistan", *Journal of Religion and Health* 61/4 (2022), 3487.

⁵⁸ Kemal Sayar, "Geçmişin Bilgeliliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir mi?", *Sûfi Psikolojisi: Rûhun Bilgeliliği, Bilgeliliğin Rûhu* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2017), 41.

⁵⁹ en-Nisa 4/132; el-Hüd 11/56; eş-Şuarâ 26/217; el-Müzzemmil 73/9.

⁶⁰ Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2004). "Sıfatu'l-Kıyâme", 60 (No: 2517).

⁶¹ Ateş, *İslam Tasavvufu*, 328.

⁶² Ebu'l-Hasen Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ Ve'd-Dîn*, çev. Halit Zavalı (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2021), 423.

⁶³ Gondal vd., "Development and Validation of Tawakkul Scale for Muslim Adults in Pakistan", 3487.

⁶⁴ İbn Teymiyye, *Güzel Ahlak*, 269.

görülmüştür. Katılımcılar, anneye güven, şefkat, merhamet, ilgi, yakınlık gibi duyguları yüklemişler ve bu duyguları Allah'ın kullarına yönelik tabii bir uzantısı ve yansıması olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim bağlanma teorisyenleri, birincil bağlanma figürü olan annenin, çocuğa tehlike anında sığınak olma, onu koruyup besleme ve ona sınırsız sevgi gösterme gibi özelliklerinin, İslam'ın Allah kavramına yüklediği sıfatlarla benzerlik gösterdiğini dile getirmektedirler. Sûfî gelenekte de muhabbet, “ana” rumuzu ile temsil edilmekte, rahmet de “ana” veya “sütanne” olarak kavramsallaştırılmaktadır.⁶⁵ Bu benzerlik, tevekkülün hem psikolojik hem de teolojik boyutlarını anlamada önemli bir perspektif sunmaktadır.

Konuyla ilgili yapılan araştırmalar da elde ettiğimiz sonuçları destekler mahiyettedir. Mickley ve arkadaşları, umutlu olmanın ruhsal iyilik hâli ve tevekkülle pozitif yönde ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.⁶⁶ Fadardi ve Azadi, tevekkül ile umut ve olumlu duygulanım arasında pozitif yönlü bir ilişki, olumsuz duygulanım ile negatif yönlü bir ilişki olduğunu bulgulamıştır.⁶⁷ Miri ve arkadaşları tarafından yapılan araştırmada tevekkül düzeyi arttıkça depresyon düzeyinin azaldığı görülmüştür.⁶⁸ Gondal ve arkadaşlarının birlikte yürüttükleri araştırmalarda, tevekkül ile depresyon⁶⁹ ve kaygı⁷⁰ arasında negatif yönlü bir ilişki saptanmış; tevekkülün kaygının anlamlı bir yordayıcısı olduğu anlaşılmıştır. Yazarlara göre elde edilen bu ilişki, daha yüksek bir güce duyulan güçlü bir güven duygusunun depresif semptomlara karşı koruyucu bir faktör olarak hizmet ettiğinin göstergesidir. Tevekkül, Allah'a yönelik güçlü bir inancı ve Allah'ın iradesine yönelik memnuniyeti ihtiva etmektedir. Olumsuz duygusal durumlar ise olumsuz düşünce, inanç ve bilişlerden ortaya çıkmaktadır. Ancak tevekkül sürecinde birey, geçmişte olan her şeyin kendisi için iyi olduğuna inandığı gibi gelecekte olacak her şeyin de kendisi için iyi olacağına inanır. Çünkü her durum ve olay, Allah'ın bilgisi dahilindedir. Bu kavrayış ve farkındalık da olumsuz düşünceleri zayıflatmakta ve kaygıyı büyük ölçüde engellemektedir. Gondal ve arkadaşları tarafından yapılan yakın tarihli bir çalışmada ise nevroz ile tevekkül arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiş; tevekkülün, nevroz ile depresyon ve kaygı arasındaki ilişkide kısmi aracı rol üstlendiği görülmüştür. Zira nevroz, duygusal istikrarsızlık ile farklı türde korku ve kaygıyla karakterize edilmektedir. Tevekkül ise tevekkül eden kimselere zihinsel huzur sağlamakta; korku ve endişeleri azaltarak onları bir nevi özgür kılmaktadır.⁷¹ Doğan'ın tez çalışmasında, tevekkül yönelimi ile algılanan stres arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuş ve tevekkül yöneliminin algılanan stres üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır.⁷² Terzibali ve Törenek'in daha önce bahsi geçen çalışmasında ise yaşam memnuniyeti ile tevekkül arasında pozitif yönlü bir ilişki bulgulanmıştır. Tevekkül, bireye psikolojik bir güç ve dayanıklılık sağlamakta, bu da bireyin yaşam memnuniyetini arttırmaktadır.⁷³ Şahin ve Hökelekli'nin 50 kişilik çalışma grubuyla gerçekleştirdikleri araştırmada, bireylerin tevekkül eylemi neticesinde kendilerini daha rahatlamış ve huzurlu hissettikleri, öfkelerini kontrol edebildikleri ve daha az

⁶⁵ Akif Hayta, “Annenin Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12 (2006), 48-55.

⁶⁶ J. R. Mickley vd., “Spiritual Well-Being, Religiousness and Hope Among Women with Breast Cancer”, *Image: The Journal of Nursing Scholarship* 24/4 (1992), 270.

⁶⁷ Javad S. Fadardi-Zeinab Azadi, “The Relationship Between Trust-in-God, Positive and Negative Affect, and Hope”, *Journal of Religion and Health* 56/3 (2017), 802.

⁶⁸ M.R. Miri, “Relationship between Depression and Level of Reliance on God in Birjand University Students”, *Journal of Birjand University of Medical Sciences* 14/4 (2007), 15.

⁶⁹ Muhammad Usama Gondal vd., “Moderating Role of Tawakkul in Anxious Attachment to God and Depression”, *Pakistan Journal of Applied Psychology (PJAP)* 3/2 (2023), 332-334.

⁷⁰ Gondal vd., “Mediating Role of Tawakkul between Religious Orientation and Anxiety among Muslim Adults”, 6-7.

⁷¹ Gondal vd., “Tawakkul Mediates Between Personality Traits, Depression, and Anxiety in Pakistani Muslim Adults”, 588-590.

⁷² Gülden Doğan, *Öznel Dindarlık Algısı, Tevekkül ve Stres İlişkisi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 115.

⁷³ Terzibali Törenek, *Tevekkül, Yaşam Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi*, 117.

sinirlendikleri, psikolojik dayanıklılıklarının arttığı, olayların sonuçlarını daha kolay kabullendikleri ortaya çıkmıştır. Tevekkül, inançlı kişiler için önemli bir psikolojik destek mekanizması olarak hizmet görmektedir.⁷⁴

Tevekkül, başa çıkma süreçlerinde de etkili bir rol oynamaktadır. Hemofili,⁷⁵ kanser,⁷⁶ son evre böbrek hastalığı⁷⁷ teşhisi konulan hastalarda tevekkül ile hastalıkla başa çıkma arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu hastalar, Allah'a olan inanç ve tevekkülleri sayesinde problemlere ve zorluklara karşı daha iyi düzeyde tahammül ettiklerini dile getirmişlerdir. Achour ve arkadaşlarına göre tevekkül ile psikolojik sağlık arasındaki bu ilişki, güven faktörüne dayanmaktadır. Onlar, İslami başa çıkma teknikleri ile diğer başa çıkma teknikleri arasındaki en dikkat çekici farkın, bireyin Yaratıcı ile olan ilişkisine ve hayatın tüm yönlerinde O'na güvenmeye yönelik yapılan güçlü vurgudan kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bu da gerginlik, stres ve depresyonla başa çıkmada kullanılmakta ve umudun yeniden canlanmasını sağlamaktadır.⁷⁸

Araştırmamızda katılımcılarda tevekkül edilen konuyla ilgili olumlu yönde bir beklentinin olduğu tespit edilmiştir. Tevekkül deneyiminde yer alan duygusal süreçlerin, bireyin içsel huzurunu artırarak pozitif düşünceleri ve duyguları teşvik ettiği söylenebilir. Bununla birlikte katılımcılar, arzu ve ihtiyaçlarının karşılanacağına dair beklenti içinde olsalar bile hem Türk hem Bosnalı katılımcıların olumsuz bir durum karşısında agresif ve yargılayıcı bir tutumdan kaçındıkları gözlenmiştir. Zira dinî bilinç, bilgi ve Yaratıcı'ya güven hissi, olumsuz algılanan bir sonucun kendileri için daha iyi olacağına dair farkındalık sağlamakta; anlayış, kabul ve uyum süreçlerini kolaylaştırabilmektedir. Bu da ilahî takdirle barışık olmayı sağlayarak bireyin Yaratıcı'nın iradesini yargılama ve sorgulama gibi davranış kalıpları sergilemesini büyük ölçüde engelleyebilmektedir.

Araştırmamızda her iki ülkedeki katılımcıların tevekküle pozitif bir değer yükledikleri, tevekkülün bilişsel ve psikolojik arka planına işaret ettikleri, yapıcı ve dinamik yönünü vurguladıkları tespit edilmiştir. Türk ve Bosnalı katılımcılar tarafından genellikle farklı metaforlar üretilmiş olsa da bu metaforların içerik ve kapsam açısından birbirlerine yakın oldukları anlaşılmıştır. Bu açıdan her iki ülkedeki katılımcıların tevekkülü algılama biçimlerinin büyük ölçüde benzer olduğu söylenebilir. Bununla birlikte araştırmamızdaki dikkat çekici farklılık, sadece Bosnalı katılımcıların tevekkülün ilişkisel boyutuna yönelik özgün metaforlar geliştirmiş olmalarıdır. Bosnalı katılımcıların bir kısmı tevekkülü Allah ile kurulan derûnî ve hissî boyut çerçevesinde açıklamışlardır. Onların bu ilişkiyi ele alan metaforlar üretmesinde tasavvufî düşüncenin etkisinden bahsedilebilir. Zira Bosnalı katılımcılar, Allah eksenli sevgi, saygı, samimiyet, muhabbet, korku ve huşû kavramlarını ön plana çıkararak tevekkülü, derin bir manevî bağ ve hissî ilişki çerçevesinde anlamlandırmışlardır. Tevekkül, sadece güven ve teslimiyet hâli olarak değil, aynı zamanda ilâhî aşk ve korku arasındaki dengeyi yansıtan bir deneyim olarak ele alınmıştır. İslâm'da birey-Allah ilişkisinin dinamik bir yapılanma gösterdiği söylenebilir. Bireyin Allah'la olan her ilişkisi, O'nunla yakınlığı elde etmeyi teşvik eder. Zira Allah; hayatın, bilginin,

⁷⁴ Meryem Şahin-Hayati Hökelekli, "Tevekkül Psikolojisi: Nedenleri, Süreci ve Sonuçları Hakkında Nitel Bir Araştırma", *International Journal of Social Inquiry* 12/2 (2019), 823-826.

⁷⁵ Masoume Rambod vd., "Spirituality Experiences in Hemophilia Patients: A Phenomenological Study", *Journal of Religion and Health* 58/3 (2019), 997.

⁷⁶ Weeam Hammoudeh vd., "From a Death Sentence to a Disrupted Life: Palestinian Women's Experiences and Coping With Breast Cancer", *Qualitative Health Research* 27/4 (2017), 491-493.

⁷⁷ Nahid Shahgholian-Hojatollah Yousefi, "Supporting Hemodialysis Patients: A Phenomenological Study", *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research* 20/5 (2015), 630-631.

⁷⁸ Meguellati Achour vd., "Islamic Personal Religiosity as a Moderator of Job Strain and Employee's Well-Being: The Case of Malaysian Academic and Administrative Staff", *Journal of Religion and Health* 55/4 (2016), 1308.

arzunun, gücün, konuşmanın, acımanın, iyinin ve gerçek olan her şeyin kaynağıdır. Sûfi düşüncesinde de Allah tasavvuru, Allah'la insan arasındaki karşılıklı sevgi, güven ve tatmine dayanan bir yaşantıdır. Bu, ilâhî aşk inancının bir yansımasıdır.⁷⁹

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada bireylerin tevekkül kavramına ilişkin metaforik algılarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda 134 Türk ve 103 Bosnalı olmak üzere toplam 237 katılımcıdan elde edilen bulguların sonuçlarına yer verilmiştir. Katılımcılar, tevekkül kavramına ilişkin toplam 119 adet metafor üretmişlerdir. Üretilen metaforlarla ilgili olarak 3 ana tema belirlenmiştir. Bu temalar, “tevekkülün dinî boyutu”, “tevekkülün psikolojik boyutu” ve “tevekkülün ilişkisel boyutu”dur. Tevekkülün dinî boyutu temasına ait 2 kod oluşturulmuştur: İlâhî güç ve kişisel sorumluluk. Bu kod altında toplanan metaforlarla, Allah'ın mutlak güç ve tasarruf sahibi olduğu, tüm işleri yönlendiren, denetleyen ve belirleyen bir konumda olduğu vurgulanmıştır. Bu metaforlarla bir yandan bireyin sınırlı ve izafi güç alanına atıf yapılırken diğer yandan Allah'ın sonsuz büyüklüğüne ve yüceliğine değinilmiştir. Bununla birlikte katılımcılar, tevekkül sürecinde bireyin sorumluluk alanını belirterek edilgen bir tutum sergilemenin tehlikesine de dikkat çekmişlerdir. Tevekkülün psikolojik boyutu temasına ait olarak 3 kod oluşturulmuştur. Bu kodlar; psikolojik rahatlama, pozitif bekleme ile kabul ve uyumdur. Bu kodlar altında listelenen metaforlarla, tevekkülün duygusal ve psikolojik stres kaynaklarını kontrol altına almada etkili bir tecrübe olarak görüldüğü; beklenmedik olumsuz gelişmelere karşı sağlıklı refleks ve tepkilere izin verdiği ifade edilmiştir. Katılımcılar, tevekkülü iyileştirici, koruyucu ve yenileyici bir durum olarak değerlendirmişlerdir. Tevekkülün ilişkisel boyutuna temasına ait ise “İlâhî Sevgi ve Korku” adlı tek kod oluşturulmuştur. Bu kod altındaki metaforlarda Allah'a yönelik muhabbet ve sevgi ortak payda olmakla birlikte itaat ve yüzleşmeyi de esas alan bir yöneliş vurgulanmış; Yaraticı ile derinlikli irtibat kurma sürecine atıf yapılmıştır.

Araştırmamız sonucunda “ağaç” metaforu Türk katılımcılar tarafından en fazla tekrar edilen (f=15) metafor olmuş ve tevekkülün psikolojik boyutu temasında yer almıştır. “Ağaç” metaforundan sonra teslimiyet (f=7), güven (f=5) anne-baba (f=5), iman (f=4) en fazla tekrar eden metaforlar arasında bulunmaktadır. Bosnalı katılımcılarda ise “güven” metaforu (f=12) çokça kullanılan metafor olmuş ve tevekkülün psikolojik boyutu temasında yer almıştır. “Güven” metaforundan sonra liman (f=9), teslimiyet (f=9), huzur (f=7), anne kucağı (f=6) ve iman (f=4) en sık dile getirilen metaforlar olmuştur. Her iki ülkedeki katılımcıların 10 adet ortak metafor kullandıkları tespit edilmiştir. Bu metaforlar; huzur, liman, anne ve türevleri, güven, teslimiyet, iman, umut, gölge, su ve güneş metaforlarıdır.

Araştırma kapsamında her iki ülkedeki katılımcıların tevekkül kavramına ilişkin algılarında, sınırlı ve pasif bir Allah algısının yerine aslî, merkezî ve etkin bir konumda olan Yaraticı bilince yer verildiği ve Yaraticı'yla olan ilişkinin çatışmacı ve tahakküm edici değil aksine güven duygusuna dayalı esnek, canlı ve dinamik bir ilişki şeklinde olduğu görülmüştür. Ayrıca tevekkülün aklî, kalbî ve davranışsal boyutunun bulunduğu, ruh sağlığının lehine işleyen mekanizmalar ürettiğine, bireyi etkin bir özne konumuna yükseltmekle birlikte ilahî iradeyi esas aldığına dair bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgular, tevekkülün monolitik bir yapı olmayıp bilişsel, niteliksel ve aksiyolojik (değer temelli) zeminde faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada yetişkinlerin tevekkül kavramına yükledikleri anlamlara ilişkin önemli bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, tevekkülün kapsamı, rolü ve etkisi hakkında yeni araştırmalara

⁷⁹ Hayta, “Annedan Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru”, 54-57.

ışık tutabilir. Bu araştırma, tevekkül kavramını metaforlar aracılığıyla ele alarak literatürdeki diğer çalışmalardan farklı bir katkı sağlamaktadır. Metaforik yaklaşım, tevekkülün öznel boyutlarını ve çeşitliliğini ortaya çıkarmakla birlikte kültürel ve psikolojik boyutlarını da inceleme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca iki ülke arasındaki kültürel benzerlik ve farklılıklar tevekkülün sosyal ve bireysel dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Metaforik anlatımın sağladığı derinlik ve çeşitlilik, bu çalışmanın özgünlüğünü artırmakta ve literatüre yeni perspektifler kazandırmaktadır. Bununla birlikte gelecek çalışmalarda tevekkül; yaşam doyumu, Tanrı tasavvuru, maneviyat ve değerler gibi çeşitli konularla bağlantılı olarak çalışılabilir. Farklı kültürel ve demografik grupların tevekkül algısını karşılaştıran derinlemesine analizler yapılabilir. Tevekkülün psikolojik ve fiziksel sağlık üzerindeki etkilerini değerlendiren klinik araştırmalar gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Achour, Meguellati vd. "An Islamic Perspective on Coping with Life Stressors". *Applied Research in Quality of Life* 11/3 (2016), 663-685. <https://doi.org/10.1007/s11482-015-9389-8>
- Achour, Meguellati vd. "Islamic Personal Religiosity as a Moderator of Job Strain and Employee's Well-Being: The Case of Malaysian Academic and Administrative Staff". *Journal of Religion and Health* 55/4 (2016), 1300-1311. <https://doi.org/10.1007/s10943-015-0050-5>
- Akto, Akif. "Allah -İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül". *Şarkiyat* 8/2 (2016), 878-902.
- Armstrong, Sonya L. vd. "The Subjectivity Problem: Improving Triangulation Approaches in Metaphor Analysis Studies". *International Journal of Qualitative Methods* 10/2 (2011), 151-163. <https://doi.org/10.1177/160940691101000204>
- Ateş, Süleyman. *İslam Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat, 4. Basım, 2004.
- Aydın, Hayati. "Kur'an'da İrade-Azm ve Tevekkül". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (2008), 53-77.
- Ayten, Ali-Düzgüner, Sevde. *Tasavvuf Psikolojisine Giriş: Bireysel Arınma ve Güzel Ahlak*. İstanbul: Sufi Kitap, 2017.
- Carpenter, Jacque. "Metaphors in Qualitative Research: Shedding Light or Casting Shadows?" *Research in Nursing & Health* 31/3 (2008), 274-282. <https://doi.org/10.1002/nur.20253>
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *İbn Kayyim Tefsiri Bedâ'u't-Tefsîr*. çev. Mehmet Ali Kara vd. İstanbul: Karınca&Polen Yayınları, 2011.
- Çağrı, Mustafa. "Tevekkül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/1-2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Çakır, Berra. *Manevî Danışmanlık Açısından Algılanan Stres, Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Tevekkül Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Dağcı, Abdullah. "Duaya İlişkin Algılar: Metaforik Bir Araştırma". *Darulfunun İlahiyat* 32/1 (2021), 179-198.
- Doğan, Gülden. *Öznel Dindarlık Algısı, Tevekkül ve Stres İlişkisi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Dzilo, Hasan. "O Etickim Konzeptima u Sufizmu". *Novi Muallim* 12/45 (2011), 116-130.
- Fadardi, Javad S-Azadi, Zeinab. "The Relationship Between Trust-in-God, Positive and Negative Affect, and Hope". *Journal of Religion and Health* 56/3 (2017), 796-806. <https://doi.org/10.1007/s10943-015-0134-2>
- Ferid, Ahmed. *Bistro More Suptilnosti i Pobožnosti*. Novi Pazar: El Kelimeh, 2011.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *Kimyâ-i Saâdet*. çev. A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınları, 1990.
- Gondal, Muhammad Usama vd. "Development and Validation of Tawakkul Scale for Muslim Adults in Pakistan". *Journal of Religion and Health* 61/4 (2022), 3470-3491. <https://doi.org/10.1007/s10943-021-01449-6>
- Gondal, Muhammad Usama vd. "Mediating Role of Tawakkul between Religious Orientation and Anxiety among Muslim Adults". *Foundation University Journal of Psychology* 6/2 (2022), 1-10. <https://doi.org/10.33897/fujp.v6i2.481>
- Gondal, Muhammad Usama vd. "Moderating Role of Tawakkul in Anxious Attachment to God and Depression". *Pakistan Journal of Applied Psychology (PJAP)* 3/2 (2023), 328-336. <https://doi.org/10.52461/pjap.v3i2.1120>
- Gondal, Muhammad Usama vd. "Tawakkul Mediates Between Personality Traits, Depression, and Anxiety in Pakistani Muslim Adults". *Journal of Religion and Health* 63/1 (2024), 582-594. <https://doi.org/10.1007/s10943-023-01771-1>
- Hammoudeh, Weeam vd. "From a Death Sentence to a Disrupted Life: Palestinian Women's Experiences and Coping With Breast Cancer". *Qualitative Health Research* 27/4 (2017), 487-496. <https://doi.org/10.1177/1049732316628833>

- Hayta, Akif. "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru". *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12 (2006), 29-63.
- Husain, Syed Arshad. "Religion and Mental Health from the Muslim Perspective". *Handbook of Religion and Mental Health*. ed. Harold G. Koenig. 279-290. San Diego: Academic Press, 1998.
- İbn Teymiyye. *Güzel Ahlak*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Kandemir, Fatih. "Tevekkülün Fonksiyonelliği Üzerine (Din Psikolojik Bir Yaklaşım)". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/1 (2022), 121-134. <https://doi.org/10.18505/cuid.1073180>
- Kandemir, Fatih. "Tevekkülün Ne'liği Üzerine (Din Psikolojik Bir Yaklaşım)". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/21 (2022), 65-82. <https://doi.org/10.51553/bozifder.1103397>
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 8. Basım, 2010.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2. Basım, 2015.
- Karataş, Kasım-Baloğlu, Mustafa. "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 110-118. <https://doi.org/10.30627/cuilah.545806>
- Kâşifi, Hüseyin Vaiz. *Ahlâk-ı Muhsinî*. çev. Murat Demirkol. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Kınalızade, Ali Efendi. *Ahlâk-ı Alâî: Ahlâk İlmi*. Tercüman 1001 Eser Yayınları, ts.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 13. Basım, 2012.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasen. *Edebü'd-Dünyâ Ve'd-Dîn*. çev. Halit Zavalsız. İstanbul: Tahlil Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Mekki, Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Hârisî Ebû Tâlib. *Kûtu'l-Kulûb*. çev. Dilaver Selvi-Ali Kaya. 4 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 3. Basım, 2004.
- Mickley, J. R. vd. "Spiritual Well-Being, Religiousness and Hope Among Women with Breast Cancer". *Image: The Journal of Nursing Scholarship* 24/4 (1992), 267-272. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.1992.tb00732.x>
- Miri, M.R. "Relationship between Depression and Level of Reliance on God in Birjand University Students". *Journal of Birjand University of Medical Sciences* 14/4 (2007), 9-15.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Nur, İsmail. "Mesnevi'de Hayvan Karakterleri (Metaforları)". *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2017), 29-47.
- Pargament, Kenneth I. *The Psychology of Religion and Coping Theory, Research, Practice*. New York: The Guildford Press, 1997.
- Rambod, Masoume vd. "Spirituality Experiences in Hemophilia Patients: A Phenomenological Study". *Journal of Religion and Health* 58/3 (2019), 992-1002. <https://doi.org/10.1007/s10943-018-0621-3>
- Râzî, Fahreddin. *Tefsîr-i Kebîr*. çev. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Riejos, Ana Ma Roldán vd. "The Impact of Visuals: Using a Poster to Present Metaphor". *European Journal of Engineering Education* 26/3 (2001), 301-310. <https://doi.org/10.1080/03043790110054373>
- Sackmann, Sonja. "The Role of Metaphors in Organization Transformation". *Human Relations* 42/6 (1989), 463-485. <https://doi.org/10.1177/001872678904200601>
- Sayar, Kemal. "Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir Mi?", *Sûfî Psikolojisi: Rûhun Bilgeliği, Bilgeliğin Rûhu*. İstanbul: Kapı Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Shahgholian, Nahid-Yousefi, Hojatollah. "Supporting Hemodialysis Patients: A Phenomenological Study". *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research* 20/5 (2015), 626-633. <https://doi.org/10.4103/1735-9066.164514>
- Sühreverdî, Şihâbuddîn. *Avârifü'l-Maârif*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 7. Basım, 2010.

- Şahin, Meryem-Hökelekli, Hayati. "Tevekkül Psikolojisi: Nedenleri, Süreci ve Sonuçları Hakkında Nitel Bir Araştırma". *International Journal of Social Inquiry* 12/2 (2019), 801-836. <https://doi.org/10.37093/ijsi.659060>
- Şahin, Meryem. *Dini Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep ve Sonuçları Üzerine Araştırma*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Lisans Tezi, 2018
- Tek, Abdurrezzak. *Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif*. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2014.
- Terzibali Törenek, Edanur. *Tevekkül, Yaşam Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Uludağ, Süleyman. "Tevekkül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/3-4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Ünverdi, Mustafa. "Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi". *Kader* 18/1 (2020), 177-209. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.720136>
- Yalçın, Mikail-Erginer, Aysun. "İlköğretim Okullarında Okul Müdürüne İlişkin Metaforik Algılar". *Öğretmen Eğitimi ve Eğitimcileri Dergisi* 1 (2012), 229-256.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Hârizmî. *el-Keşşâf*. çev. Nedim Yılmaz. ed. Murat Sülün. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.